

เพาะช่าง : โรงเรียนสถาปัตยกรรมแห่งแรก

ประวัติกำเนิดโรงเรียนสอนวิชาช่างแบบสมัยใหม่ อาจกล่าวได้ว่าเริ่มขึ้นจากการตั้ง “กองช่างแกะไม้” ขึ้นในกองแบบเรียนของกรมราชบัณฑิต กระทรวงธรรมการ โดยแนวคิดของ หลวงไพศาลศิลปศาสตร์ (เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) และมี ม.จ.ประวิช ชุมสาย ช่างเขียนเป็นผู้ดูแล⁹ ซึ่งไม่ประสบผลสำเร็จนัก เพราะเจอปัญหาในการหานักเรียนมาเรียน และต้นทุนจัดหาเครื่องมือช่างที่มีราคาสูง¹⁰

ต่อมากระทรวงธรรมการได้อโอนกองช่างไปให้ “สามัคยาจารย์สมาคม” และจัดตั้งขึ้นเป็น “สโมสรช่าง” ใน พ.ศ. 2448 และได้เริ่มรับนักเรียนเข้าฝึกหัดเป็นช่างเขียน ช่างแกะ พร้อมทั้งจัดตั้ง “โรงทำการช่าง” ขึ้นในบริเวณโรงเรียนราชบูรณะ โดยรูปแบบของสโมสรช่างเป็นเสมือนสโมสรวิชาชีพที่รับจ้างทำงานช่างไปพร้อม ๆ กับแทรกการฝึกสอนช่างรุ่นใหม่ ดังปรากฏอยู่ในรายงาน “เรื่องการบำรุงวิชาช่าง” ที่เสนอต่อรัชกาลที่ 5 เมื่อ พ.ศ. 2453 ว่า

ให้สโมสรช่างนี้เปนที่ฝึกหัดการช่าง และเปนผู้รับจ้างและรับเหมาทำการต่าง ๆ...เพื่อให้ได้ทุนมาเปนกำลังเลี้ยงตัวบ้าง คือมาเปนเครื่องมือ และมาเปนทุนค่าสิ่งของ ส่วนวิชาต่าง ๆ นั้น เลือกเอาแต่สิ่งซึ่งมีผู้ต้องการมากขึ้นฝึกหัดก่อน...ได้เริ่มฝึกหัดวิชาเขียนและแกะเปนครั้งแรก...ชั้นแรกถ้าจะจัดวิชาใด ก็ไปเกลี้ยกล่อมช่างที่ชำนาญในวิชานั้นและทำการหาเงินอยู่ในปัจจุบันมาเข้าสโมสรช่าง...สโมสรช่างรับเปนนายหน้าที่จะหาการงานป้อนให้แก่ช่างผู้นั้น...ช่างจะได้ประโยชน์ในการที่เข้าสโมสรคือ ได้อาครัยชื่อเสียงของสโมสรเปนผู้จัดการที่จะให้ม้งานทำ...สโมสรจะได้ประโยชน์คือ เมื่อวิชาอันนั้นดำเนินดีขึ้น ก็ชื่อว่าบำรุงอินดีสตรีให้เจริญขึ้นประการหนึ่ง...กับถ้าหากมีการมากและเปนที่นิยมเมื่อไรแล้ว ก็จัดนักเรียนเข้าแขกให้เปนลูกมือฝึกหัดไปที่เดียว และเปนหน้าที่ของนายช่างผู้นั้นจะต้องฝึกหัดให้ตามกัตติกาในการที่ยอมให้เข้าสโมสร จัดว่าเปนการบำรุงทางเล่าเรียนของวิชานั้น ๆ อีกประการหนึ่ง¹¹

เห็นชัดว่าโรงเรียนยุคแรกไม่มีใครสนใจและไม่ถือเป็นทุนทางวัฒนธรรมในสายตาช่าง รูปแบบยังมีได้มีสถานะเป็นโรงเรียนเต็มตัว

แต่ต้องอาศัยการหางานมาป้อน เพื่อให้ช่างมีฝีมือเข้ามาทำงานและฟ่วงการฝึกหัดนักเรียนช่างรุ่นใหม่เป็นของแถม การเรียนการสอนยังอิงระบบครูช่างแบบโบราณอยู่บ้าง โดยยังต้องอาศัยฝากนักเรียนเข้าไปเรียนรู้ประกบกับครูช่าง เมื่อเรียนสอนกันไปพอสมควร หากนักเรียนคนไหนมีฝีมือสมสมสรช่างก็ให้เบียดเบียนตามสมควร เพื่อจูงใจให้เรียนต่อจนสำเร็จและโน้มน้าวให้มาเป็นครูต่อไป¹²

ด้วยรูปแบบนี้กิจการสโมสรช่างเจริญขึ้นเป็นลำดับ ใน พ.ศ. 2452 ได้ขยายงานไปถึงการปั้น การกลึง และการประดับมุก มีนักเรียนสนใจเข้าเรียนมากขึ้น จนใน พ.ศ. 2453 ได้รับนักเรียนเพิ่มขึ้นเป็น 77 คน พร้อมทั้งเพิ่มวิชาช่างถมด้วย กรมศึกษาธิการเล็งเห็นถึงแนวโน้มในการพัฒนาการศึกษาในด้านนี้เลยได้ให้ เอ็ดเวิร์ด ฮีลีย์ (Edward Healey) นายช่างชาวอังกฤษมาเป็นอาจารย์ใหญ่จัดการเรียนการสอน สโมสรช่างได้รับความนิยมนามากและเริ่มเข้ามารับงานแทนที่ระบบช่างแบบจารีต เห็นได้จากการได้รับทำงานช่างชิ้นสำคัญ ๆ หลายครั้ง เช่น งานซ่อมผนังโบสถ์วัดบวรนิเวศ และงานเขียนผนัง พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท¹³ สิ่งนี้ทำให้ภาพลักษณ์และสถานะทางสังคมของสโมสรช่างเพิ่มขึ้น ช่างแบบเดิมหรือเด็กรุ่นใหม่ที่ต้องการเดินทางสายช่างเริ่มมองเห็นช่องทางนี้ว่าเป็นต้นทุนทางสังคมที่สำคัญของตนเอง

ช่วงเวลาเดียวกันนี้เองที่ความคิดเรื่องการผลิตนักเรียนสถาปัตยกรรมโดยตรงเริ่มเกิดขึ้น เพราะการก่อสร้างอาคารอย่างใหม่เรียกกร้องคุณสมบัติของคนที่มารับผิดชอบในรูปแบบและทิศทางของวิชาชีพที่เรียกกันต่อมาว่าสถาปนิก โดยความต้องการนี้ปรากฏอยู่ในชุดเอกสารเรื่อง “รายงานจัดการโรงเรียนช่าง 10 สิงหาคม พ.ศ. 2543” ที่นำถวายให้รัชกาลที่ 5 ทรงพิจารณาความตอนหนึ่งว่า

วิชาแพนกอาคิเด็กกำลังเริ่มอยู่แล้ว คือที่ได้ชักชวนนักเรียนในโรงเรียนมัธยมให้มาขออนุญาตเข้าเรียนในโรงเรียนสโมสรจิตรกรรมนั้น เพราะวิชาพะแนกนี้ต้องได้นักเรียนชั้นนี้ พวกสโมสรช่างความรู้มักต่ำไป ส่วนวิชาแอนนิเนียนั้นเปนการใหญ่ จะต้องลงทุนรอนมาก ต้องมีโรงงานใหญ่ และมีแอนนิเนียนเป็นครู...ให้กำหนดไว้ว่า ๑ ให้คัดแยกวิชาช่างเขียนออกเป็นดีชายนิง ๒ หัดอาคิเตกซ์ ๓ จะตั้งโรงเรียนอินเยอร์เนียร์ริง ๔ ให้ลงมือทำเยเนอรอลแปลนและเขียนอย่างโรงเรียนช่างมาตุ นี้เปนส่วนที่ต้องทำด่วน¹⁴

รัชกาลที่ 5 เมื่อได้ทอดพระเนตรแล้ว มีพระราชหัตถเลขาตอบกลับ
ในส่วนที่เกี่ยวข้องว่า

ถ้าหากเราจะฝึกหัดคนให้รู้จักทำแบบการก่อสร้างซึ่งใช้กันอยู่
อย่างใหม่ ๆ ทุกวันนี้ ให้รู้จักประกอบลวดลายในการที่จะตกแต่ง
เย่าเรือน ฤทำสิ่งของซึ่งมีผู้ต้องการจ้างวานกันให้เขียนตัวอย่างอยู่
ถ้านักเรียนที่ได้ฝึกหัดมีความรู้และมีปัญญาคิดในทางนั้น มีทางที่จะ
รับจ้างแลอาจออกไปเป็นผู้ทำการแต่ลำพังตัวได้ ถ้าเช่นนั้นคง
จะเป็นที่นิยมเป็นทางสำเร็จ...มีอีกอย่างหนึ่งซึ่งเวลานี้เมืองเรา
ต้องการมาก ถ้าฝึกขึ้นได้เท่าใดคงจะได้งานทำหมด คือแอนิเมียง¹⁵

แนวคิดในการเปิดสอนวิชาช่างตามระบบโรงเรียนสมัยใหม่เต็ม
รูปแบบพร้อมทั้งวิชาสถาปัตยกรรมมาสำเร็จในอีก 2 ปีต่อมา เมื่อได้มีการ
เปิด “โรงเรียนเพาะช่าง” อย่างเป็นทางการใน พ.ศ. 2456

เริ่มต้นจากการที่กระทรวงธรรมการออกหลักสูตรสามัญศึกษาใหม่
โดยบรรจุวิชาช่างบางอย่างลงในหลักสูตรประถมและมัธยม เพื่อเป็นการฝึก
วิชาช่างพื้นฐานให้กับนักเรียนทั่วไป ทำให้มีความต้องการครูสำหรับสอนวิชา
ช่างในโรงเรียนต่าง ๆ กระทรวงธรรมการจึงทำการโอนสโมสรช่างมาจาก
สมาคมอาจารย์สมาคม เพื่อมาจัดตั้งเป็น “โรงเรียนหัตถกรรมราชบูรณะ”
ขึ้นใน พ.ศ. 2454

โรงเรียนหัตถกรรมราชบูรณะกลายเป็นโรงเรียนถ่ายทอดวิชาช่างเต็ม
รูปแบบตามนิยามสมัยใหม่แห่งแรก ๆ กล่าวคือ เป็นระบบการส่งผ่านความรู้ที่
ไม่ขึ้นกับความสัมพันธ์ส่วนตัวระหว่างครูศิษย์ ดำเนินการโดยรัฐ มีตารางสอน
ที่แสดงระบบการเรียนการสอนชัดเจนแน่นอนตามรายวิชา (ภาพที่ 1) มี
สถานที่เฉพาะที่เรียกว่าโรงเรียนอันเป็นพื้นที่สำหรับการศึกษาโดยตรง และมี
มีตำราเรียนเป็นกิจจะลักษณะ ภายในเวลาไม่นานโรงเรียนก็เริ่มกลายเป็น
ช่องทางใหม่ในการเดินทางสายช่างของนักเรียนที่สนใจ หรือช่างท้องถิ่นที่
ต้องการยกสถานะ ต่อมาโรงเรียนได้ทำการสร้างตึกเรียนขึ้นเป็นของตัวเอง
และมีพิธีเปิดอย่างเป็นทางการเมื่อ 7 มกราคม พ.ศ. 2556 ซึ่งในโอกาสนี้
รัชกาลที่ 6 ได้พระราชทานนามโรงเรียนขึ้นใหม่ว่า “โรงเรียนเพาะช่าง”¹⁶

แน่นอน โรงเรียนเพาะช่างได้กลายเป็นช่องทางใหม่ทางการศึกษาที่
เข้าแข่งขันโดยตรงกับระบบครูช่างแบบจารีต และในเวลาไม่นานระบบผลิต
ช่างผ่านโรงเรียน (ที่มีโรงเรียนเพาะช่างเป็นแม่แบบ) ก็ชนะระบบครูช่าง

แบบเดิม และแนวโน้มรูปแบบงานช่างที่ต้องการการเรียนรู้ผ่านโรงเรียนมากขึ้น มีหลักฐานหลายชั้นในช่วงนี้ที่แสดงให้เห็นถึงช่างท้องถิ่นหลายคนต้องเดินทางเข้ามาเรียนที่โรงเรียนเพาะช่าง ผ่านช่องทางการสนับสนุนจากภาครัฐ เพราะรัฐเห็นว่าระบบครูช่างเดิมไม่เอื้ออีกต่อไป ทั้งในแง่ความล้ำสมัยและท่วงวิชา ตัวอย่างเช่น กรณี นายกลิ่น ช่างจากนครศรีธรรมราชที่ถูกส่งเข้ามาเรียนโรงเรียนเพาะช่างใน พ.ศ. 2462 โดยให้เหตุผลว่า

ตารางสอนโรงเรียนหัตถกรรม คก ๑๓๑

วัน	คู่	๓.๐๐-๕.๐๐ ๑ ชั่วโมง	๕.๐๐-๕.๓๐ ๓๐ นาที	๕.๓๐-๕.๕๕ ๒๕ นาที	๖.๐๐-๖.๓๐ ๓๐ นาที	๖.๓๐-๖.๕๕ ๒๕ นาที	๗.๐๐-๗.๓๐ ๓๐ นาที	๗.๓๐-๗.๕๕ ๒๕ นาที	หมายเหตุ		
จันทร์	๑.	พิธี/เกณฑ์ นายสีง	ผูกทาบ นายสีง	ผูก ทาบ	ไม้เค็ด นายจอม	ผูก ทาบ	ขึ้น นายจอม นายสีง	อ. ๑ พิธี/เกณฑ์ นายสีง นายจอม นายสีง ๑. ๑ พิธี/เกณฑ์ นายสีง นายจอม นายสีง ๒. ๑ พิธี/เกณฑ์ นายสีง นายจอม นายสีง ๓. ๑ พิธี/เกณฑ์ นายสีง นายจอม นายสีง ๔. ๑ พิธี/เกณฑ์ นายสีง นายจอม นายสีง ๕. ๑ พิธี/เกณฑ์ นายสีง นายจอม นายสีง ๖. ๑ พิธี/เกณฑ์ นายสีง นายจอม นายสีง ๗. ๑ พิธี/เกณฑ์ นายสีง นายจอม นายสีง ๘. ๑ พิธี/เกณฑ์ นายสีง นายจอม นายสีง ๙. ๑ พิธี/เกณฑ์ นายสีง นายจอม นายสีง ๑๐. ๑ พิธี/เกณฑ์ นายสีง นายจอม นายสีง			
	๒.	พิธี/เกณฑ์ นายสีง	ผูกทาบ นายสีง		ผูกทาบ นายสีง		ไม้เค็ด นายจอม				
อังคาร	๑.	พิธี/เกณฑ์ นายสีง	ไม้เค็ด นายจอม		ช้อน/เมต นายจอม		การร้อย/ทาบ/เค ชักทาบ นายสีง		พิธี/เกณฑ์ นายสีง นายจอม	ไม้เค็ด นายจอม	ไม้เค็ด นายจอม
	๒.	ผูกทาบ นายสีง	ผูก ทาบ		การร้อย/ทาบ/เค ชักทาบ นายสีง		การร้อย/ทาบ/เค ชักทาบ นายสีง		พิธี/เกณฑ์ นายสีง นายจอม	ไม้เค็ด นายจอม	ไม้เค็ด นายจอม
พุธ	๑.	ไม้เค็ด นายจอม			ผูกทาบ นายสีง		การร้อย/ทาบ/เค ชักทาบ นายสีง		พิธี/เกณฑ์ นายสีง นายจอม	พิธี/เกณฑ์ นายสีง นายจอม	ไม้เค็ด นายจอม
	๒.	การร้อย/ทาบ/เค ชักทาบ นายสีง	ไม้เค็ด นายจอม		การร้อย/ทาบ/เค ชักทาบ นายสีง		พิธี/เกณฑ์ นายสีง นายจอม		พิธี/เกณฑ์ นายสีง นายจอม	ไม้เค็ด นายจอม	ไม้เค็ด นายจอม
พฤหัสบดี	๑.	พิธี/เกณฑ์ นายสีง	ผูกทาบ นายสีง		ผูก ทาบ		การร้อย/ทาบ/เค ชักทาบ นายสีง		พิธี/เกณฑ์ นายสีง นายจอม	ไม้เค็ด นายจอม	ไม้เค็ด นายจอม
	๒.	พิธี/เกณฑ์ นายสีง	ผูกทาบ นายสีง				การร้อย/ทาบ/เค ชักทาบ นายสีง		พิธี/เกณฑ์ นายสีง นายจอม	พิธี/เกณฑ์ นายสีง นายจอม	ไม้เค็ด นายจอม
ศุกร์	๑.	ไม้เค็ด นายจอม	ช้อน/เมต นายจอม		ผูก ทาบ		การร้อย/ทาบ/เค ชักทาบ นายสีง		พิธี/เกณฑ์ นายสีง นายจอม	ไม้เค็ด นายจอม	ไม้เค็ด นายจอม
	๒.	พิธี/เกณฑ์ นายสีง	ผูกทาบ นายสีง				การร้อย/ทาบ/เค ชักทาบ นายสีง		พิธี/เกณฑ์ นายสีง นายจอม	พิธี/เกณฑ์ นายสีง นายจอม	ไม้เค็ด นายจอม
เสาร์	๑.	การร้อย/ทาบ/เค ชักทาบ นายสีง	ทาบ/ทาบ	ผูก ทาบ	การร้อย/ทาบ/เค ชักทาบ นายสีง	พิธี/เกณฑ์ นายสีง นายจอม	ไม้เค็ด นายจอม	ไม้เค็ด นายจอม			
	๒.	ไม้เค็ด นายจอม	ผูกทาบ นายสีง		การร้อย/ทาบ/เค ชักทาบ นายสีง	พิธี/เกณฑ์ นายสีง นายจอม	พิธี/เกณฑ์ นายสีง นายจอม	ไม้เค็ด นายจอม			

ภาพที่ 1 ตารางสอนวิชาช่าง โรงเรียนหัตถกรรมราชบุรณะ พ.ศ. 2455
ที่มา : “โรงเรียนหัตถกรรมส่งหลักสูตรตารางสอน,” 8 มกราคม พ.ศ. 2455, เอกสารกระทรวงธรรมการ, ศธ. 50.2/14, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ในเรื่องครู คนเก่า ๆ ที่มีความชำนาญและมีมือดีเวลานี้ก็มีอยู่บ้าง ได้พยายามเรียกมาเปนครู แต่ไม่สำเร็จ เพราะเข้าเรียกเงินเดือนสูงเกินสมควร ส่วนการให้ความรู้ สิ่งสำคัญ ๆ เขาหวง ไม่บอกความจริง คนเช่นนี้ถึงจะได้มาก็ไม่สู้ได้ประโยชน์นัก ส่วนนายกัณฑ์ที่เปนครูอยู่เวลานี้...นายกัณฑ์มีนิสัยชอบการช่างถม ได้ตั้งใจเรียนด้วยความพยายาม...ข้าพเจ้าขอความกรุณากรมศึกษาธิการและขออนุญาต ดังนี้...ย้ายนายกัณฑ์ครูช่างถมของมณฑลมาทำการที่โรงเรียนเพาะช่างในแผนกช่างถม ให้มีเวลาเรียนบ้าง ทำการบ้าง¹⁷

ในเวลาเดียวกันแนวคิดผลิตนักเรียนสถาปัตยกรรมตามอย่างตะวันตกโดยตรงก็ได้รับการสานต่อ เห็นได้จาก “ระเบียบการโรงเรียนเพาะช่าง พ.ศ. 2456” มีเนื้อหาระบุเป้าหมายการจัดการเรียนการสอนเอาไว้ 7 ประการ คือ หนึ่ง ทดลองการช่างซึ่งควรจะฝึกหัดได้ในโรงเรียนประถม, สอง ผลิตครูช่างสำหรับโรงเรียนประถมและมัธยม, สาม เพาะช่างให้ฉลาดในวิชาหัตถกรรมต่าง ๆ, สี่ ผลิตช่างเพื่อออกไปประกอบวิชาชีพทางศิลปหัตถกรรม, ห้า บำรุงศิลปหัตถกรรมให้เจริญก้าวหน้าด้วยวิชาและวิธีการอย่างสมัยใหม่, หก รักษางานช่างแบบจารีตของไทยไม่ให้สูญหาย, และข้อเจ็ด ซึ่งเป็นข้อสุดท้ายปรากฏความสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการเรียนการสอนวิชาสถาปัตยกรรม ได้แก่ “ฝึกหัดวิชาออกแบบอย่างก่อสร้าง (อาภิเตกต์) ซึ่งเมืองเราต้องการมาก และขาดมากด้วย”¹⁸

จากระเบียบการทำให้เรารู้ว่าวิชาสถาปัตยกรรมเวลานั้นเรียกว่า “วิชาออกแบบอย่างก่อสร้าง” หรือ “วิชาช่างแบบอย่างก่อสร้าง” (ก่อนที่จะมีคำแปลอย่างเป็นทางการว่า “สถาปัตยกรรม”¹⁹) และถูกจัดออกเป็นหมวดสำคัญแยกต่างหาก โดยหมวดวิชาที่เปิดสอนในโรงเรียนเพาะช่างยุคแรกมี 2 หมวดคือ ก. หมวดวิชาช่างแบบอย่างก่อสร้าง และ ข. หมวดวิชาช่างต่าง ๆ ซึ่งประกอบไปด้วย 7 วิชาช่างย่อย ๆ ได้แก่ วิชาวาดเขียน, วิชาปั้น, วิชาแกะสลัก, วิชารูปพรรณและถม, วิชาช่างกลึง, วิชาจักสาน และวิชาช่างไม้²⁰

วิชาช่างแบบอย่างก่อสร้างอยู่ภายใต้การดูแลของ พระสถิตย์นิมานการ (ม.ร.ว.ชิต อิศรศักดิ์) นายช่างผู้เคยทำหน้าที่ควบคุมการก่อสร้างอาคารสำคัญ ๆ เช่น พระที่นั่งอัมพรสถานภายในพระราชวังดุสิต และตำหนักใหญ่วังบางขุนพรหม ฯลฯ โดยวิชาที่ทำการสอนประกอบไปด้วยรายวิชาดังต่อไปนี้ (ตารางที่ 1)²¹

ตารางที่ 1 หลักสูตรวิชาช่างแบบอย่างก่อสร้าง (อาภิตเขตต์) โรงเรียนเพาะช่าง พ.ศ. 2456
ที่มา : ระเบียบการโรงเรียนเพาะช่าง พ.ศ. 2456 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โรงเรียนสตรีเนติศึกษา, 2516), 17-18.

ลำดับ	รายวิชาตามหลักสูตร
1	วิชาภาษาไทย
2	วิชาภาษาอังกฤษ
3	วิชาเลขสำหรับการคำนวณเครื่องก่อสร้าง
4	วิชาเรขาคณิตรูปตัน
5	วิชาวาดเขียน คัดย่อหรือขยายส่วนรูป วาดลดสายทั้งลายไทยและลายฝรั่ง
6	วิชาการพิมพ์สำเนาแบบด้วยกระดาษสีน้ำเงิน
7	วิชาแบบก่อสร้างอย่างไทย อย่างจีน อย่างแขก อย่างกรีก อย่างกออิก อย่างเรอเนสซองส์ อย่างนีวอาร์ท
8	วิชาการออกแบบอย่างสำหรับก่อสร้าง ทั้งรูปผัง รูปตั้ง รูปตัด รูปแบบเฉพาะที่แสดงส่วนต่าง ๆ
9	วิชาทำรายงานและงบประมาณการก่อสร้าง

อาจกล่าวได้ว่านี่คือหลักสูตรการเรียนการสอนสถาปัตยกรรมหลักสูตรแรกของสังคมไทย เกิดขึ้นก่อนที่จะมีนักเรียนไทยเดินทางเรียนวิชาสถาปัตยกรรมโดยตรงจากยุโรป และแน่นอนว่าเกิดขึ้นก่อนความเข้าใจเดิมในวงวิชาการสถาปัตยกรรมถึง 17 ปี ที่กล่าวว่ นารถ โทธิประสาทเป็นผู้วางรากฐานหลักสูตรสถาปัตยกรรมตามแนวทางสมัยใหม่ขึ้นครั้งแรกภายหลังเข้ารับราชการที่โรงเรียนเพาะช่างใน พ.ศ. 2473

ดังนั้นนารถ โทธิประสาท เมื่อเรียนจบกลับมาจากมหาวิทาลัยลิเวอร์พูลก็น่าจะเป็นเพียงแค่เข้ามาสอนวิชาสถาปัตยกรรมภายใต้โครงสร้างหลักสูตรนี้ (มิใช่เป็นผู้ริเริ่มวางรากฐานหลักสูตร) ซึ่งในเวลาต่อมาหลังจากที่มีการนิยามคำว่า “สถาปัตยกรรม” โดยตรงขึ้น ก็คงจะมีการเปลี่ยนชื่อ “วิชาช่างแบบอย่างก่อสร้าง” เป็น “วิชาสถาปัตยกรรม” รวมไปถึง “แผนกวิชาสถาปัตยกรรม” ก็ไม่น่าจะเป็นการจัดตั้งขึ้นโดยนารถ โทธิประสาทเช่นกัน แต่น่าจะเป็นเพียงการเปลี่ยนชื่อจากแผนกเดิมที่ดูแลวิชาช่างแบบอย่างก่อสร้างเท่านั้น

อย่างไรก็ตามมีหลักฐานน้อยเกินไปที่จะทราบว่าหลักสูตรวิชาช่างแบบอย่างก่อสร้าง พ.ศ. 2456 นี้ได้ทำการเปิดรับนักเรียนจำนวนเท่าใดหรือมีการเปิดสอนจริงหรือไม่ และถ้าเปิดสอนจริงได้ผลิตนักเรียนทางสถาปัตยกรรมออกไปมากน้อยแค่ไหน เพราะจากหลักฐาน “ระเบียบการโรงเรียนเพาะช่าง พ.ศ. 2463” กลับไม่ปรากฏวิชาช่างแบบอย่างก่อสร้าง โดยมีเพียงการสอนวิชาช่างทั่วไปเท่านั้น²²

ด้วยเหตุนี้จึงอาจสันนิษฐานได้อีกแนวทางว่า เป็นไปได้ที่ช่วงระหว่าง พ.ศ. 2456-2463 ปีใดปีหนึ่งได้มีการยุบเลิกวิชาช่างแบบอย่างก่อสร้างลง จนต่อเมื่อนารถ โปธิปราสาทได้เข้ามาเป็นครูโรงเรียนเพาะช่างใน พ.ศ. 2473 จึงรื้อฟื้นกลุ่มวิชานี้ขึ้นใหม่ภายใต้ชื่อใหม่ว่าวิชาสถาปัตยกรรม และนี่จึงเป็น เหตุให้งานศึกษาประวัติศาสตร์วิชาชีพสถาปัตยกรรมส่วนใหญ่เข้าใจไปว่า นารถ โปธิปราสาทคือคนแรกที่วางหลักสูตรการเรียนการสอนวิชาสถาปัตยกรรม ในประเทศไทย

ย้อนกลับมาพิจารณาหลักสูตร แม้รายวิชาที่ปรากฏจะแตกต่างจาก หลักสูตรสถาปัตยกรรมในปัจจุบันมาก แต่ชื่อรายวิชาก็ทำให้เราเห็นถึงการ ออกแบบวิชาเรียนตามแนวทางของโรงเรียนสถาปัตยกรรมในโลกตะวันตกที่ มิได้แบ่งหมวดความรู้เป็นแบบช่างจารีตของไทย เช่น ช่างวาด, ช่างปั้น, ช่าง ไม้, ช่างรัก ฯลฯ อีกต่อไป หากเทียบกับหลักสูตรในหมวด ข. จะเห็นประเด็น นี้ชัดเจน เราอาจพูดได้ว่า วิชาหมวด ข. คือการปรับตัวของวิชาช่างโบราณให้ เป็นสมัยใหม่ ส่วนวิชาหมวด ก. คือการสร้างหลักสูตรใหม่ตามแบบวิชาช่าง ตะวันตก

น่าสังเกตว่านักเรียนที่เรียนจบวิชาในหมวด ข. จะได้เพียง “ใบสำคัญ” เท่านั้น แต่ถ้านักเรียนที่ลงเรียนหมวดวิชาช่างแบบอย่างก่อสร้างจะได้ “ประกาศนียบัตร” ซึ่งมีสถานะสูงกว่า โดยนักเรียนในหมวด ข. ถ้าอยากได้ ประกาศนียบัตรจะต้องลงเรียนวิชาในหมวด ข. ให้สำเร็จได้ใบสำคัญอย่างน้อย 5 ใบถึงจะมีสิทธิได้รับประกาศนียบัตร

สิ่งนี้คือการจัดวางสถานะวิชาสถาปัตยกรรมให้อยู่ในระดับที่สูงกว่า ช่างแบบจารีตทั้งหลาย (ปรากฏการณ์นี้เป็นไปแบบเดียวกันในกรณีของวิชา วิศวกรรมหรือศาสตร์สมัยใหม่สาขาอื่น ๆ ที่รับมาจากตะวันตก ซึ่งจะได้รับ การจัดวางช่วงชั้นที่สูงกว่าความรู้แบบจารีตที่มีอยู่เดิม) แม้ว่าวิชาช่างแบบเดิม พยายามจะปรับตัวเองเข้าระบบการศึกษาแบบใหม่ แต่ก็ไม่สามารถจัดวาง สถานะของวิชาได้เทียบเท่ากับความรู้แบบตะวันตก แต่กระนั้นก็ยังมิสถานะ สูงกว่าระบบครูช่างแบบจารีต

โรงเรียนช่างและแผนกสถาปัตยกรรมจุฬาฯ : สองแนวทางสถาปัตยกรรมยุคแรกเริ่ม

แผนกวิชาสถาปัตยกรรมที่โรงเรียนเพาะช่างทำการเรียนการสอนมาจนถึง พ.ศ. 2475 เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ได้สั่งการให้โอนแผนกสถาปัตยกรรมของโรงเรียนเพาะช่างมาขึ้นต่อคณะวิศวกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยแทน เมื่อวันที่ 26 มกราคม พ.ศ. 2475 ต่อมาใน พ.ศ. 2476 ได้ยกวิชาสถาปัตยกรรมให้กลายเป็นแผนกหนึ่งของคณะวิศวกรรมศาสตร์และมีการปรับหลักสูตรใหม่ โดยขยายระยะเวลาศึกษาเป็น 3 ปี โดยผู้สำเร็จการศึกษาจะได้รับอนุปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรบัณฑิต ต่อมาใน พ.ศ. 2477 “แผนกสถาปัตยกรรม” ได้รับการยกระดับขึ้นอีกครั้งเป็นแผนกอิสระที่ขึ้นตรงต่อจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย²³

เชิงอรรถ

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง “กำเนิดสถาปนิกสยาม : บทบาทและอำนาจในสังคมสมัยใหม่ พ.ศ. 2459-2508” ภายใต้ชุดโครงการวิจัยเรื่อง “พัฒนาการและความเปลี่ยนแปลงของความคิดว่าด้วยความ (ไม่) เป็นสมัยใหม่ในสังคมไทย” สนับสนุนทุนการวิจัยโดย “สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย” พ.ศ. 2556-2559.

²⁰ ระเบียบการโรงเรียนเพาะช่าง พ.ศ. 2456, 17-21.

²¹ เรื่องเดียวกัน, 17-18.

²² “ระเบียบการกระทรวงศึกษาธิการ กำหนดกิจการโรงเรียนเพาะช่าง,” 22 ธันวาคม 2463, เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ, ศธ 50.2/54, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

²³ ผุสดี ทิพทัส, สถาปนิกสยาม : พื้นฐาน บทบาท ผลงาน และแนวคิด (พ.ศ. 2475-2537) เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : สมาคมสถาปนิกสยาม, 2539), 27.

บางส่วนจาก บทความ “สถาปนิก ความรู้ โรงเรียนสถาปัตยกรรม โดย ชาตรี ประทีปนันทการ ใน” วารสารหน้าจั่ว: ว่าด้วยประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมและสถาปัตยกรรมไทย ฉบับที่ 13 (มกราคม 2559 - ธันวาคม 2559)